

Sumari

Conèixer-los.....	7
Amb la por al cos.....	17
Com una taca d'oli.....	24
Poble a poble.....	35
Republicans: el compromís com a xacra.....	52
Parlamentaris	52
Regidors de la Paeria de Lleida	57
“Del comitè local”	64
Mestres	82
Els Godàs-Vila: política i pedagogia.....	84
Dones: veus que ressonen.....	93
Afil·liació i militància	108
Ombres de l'oblit, llums de la memòria.....	116
Bibliografia mencionada en l'obra.....	121
Sigles i abreviatures.....	127
Apèndixs. Algunes consideracions generals	129
Relació alfabètica de persones represaliades de les terres de Lleida	133
Persones represaliades dels municipis de Lleida.....	719
Relació entre població i repressió.....	957
Quadres	

Quadre núm. 1. La repressió múltiple per comarques.....	31
Quadre núm. 2. Municipis amb més d'un cinc per cent de veïns represaliats.....	37
Quadre núm. 3. Radiografia de la repressió múltiple per municipis	40
Quadre núm. 4. Pobles amb més proporció de veïns executats....	47
Quadre núm. 5. L'impacte de la jurisdicció militar	49
Quadre núm. 6. Pobles amb més proporció d'exiliats	50
Quadre núm. 7. Parlamentaris de la Segona República i repressió franquista	53
Quadre núm. 8. Regidors republicans i repressió franquista (1931-1936)	60
Quadre núm. 9. Regidors de la Paeria durant la Guerra Civil de 1936-1939	62
Quadre núm. 10. Genealogia de la família de mestres Godàs-Vila: depuració i exili.....	86
Quadre núm. 11. Dones i repressió: distribució comarcal.....	95
Quadre núm. 12. La presència de la dona en el col·lectiu de la gent represaliada.....	97
Quadre núm. 13. Dones i repressió per municipis.....	100
Quadre núm. 14. Municipis amb més gran proporció de dones represaliades (superior al 10% del total de persones represaliades)	106

“El nombre es una fuente de poder... la fuerza de una nación reside en su memoria, en su capacidad de recordar: esto es lo que distingue al ser humano. Si nuestro anhelo es vivir, si nuestro anhelo y aspiración es que nuestros descendientes vivan, si consideramos que nuestra obligación es abrir un sendero hacia el futuro, entonces, antes que nada, nuestro deber es no olvidar, y escribir”.¹

Conèixer-los

Hem estat molt temps tractant de reunir en un únic document les víctimes que hi va haver a Lleida durant la Guerra Civil de 1936-1939 i la repressió franquista.² Fa ja gairebé una dècada que feiem públic un lloc web on oferíem una primera relació nominal de víctimes per cadascun dels municipis de la província de Lleida, a partir de la confecció d'unes llistes que depuràvem i ampliaven els noms reunits prèviament en obres ja clàssiques, aparegudes a Catalunya des de mitjan anys vuitanta.³ Aquesta eina, que aplega la relació més completa possible de morts a causa de les repressions polítiques de guerra i postguerra, s'ha anat ampliant amb altres llistes de víctimes

1. Paraules del professor Ben Zion Dinur, a Yediot [Boletín] Yad Vashem, 1956, recollides a G. BELLA i S. AVNER (eds.), *Para que lo sepan las generaciones venideras. La recordación del Holocausto*, Jerusalem, Yad Vashem, 2008, p. 277.

2. Aquest és el nom del web, *victimesguerracivilfranquisme.udl.cat*, que el 2007 van pujar per primer cop a la xarxa.

3. Les obres de partida foren: J. M. SOLÉ SABATÉ i J. VILLARROYA FONT, *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-39)*, Barcelona, Publicacions Abadia Montserrat, 1989. J. M. SOLÉ SABATÉ, *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985. M. BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

procedents dels bombardejos de la ciutat de Lleida, de les baixes als hospitals a causa de les ferides o de la penúria de postguerra, de les deportacions als camps de concentració nazis, així com dels milers de persones inculpades pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques, creat el febrer de 1939 com a expressió d'una repressió que, sense produir víctimes mortals, tingué un efecte devastador sobre els vençuts.⁴ A aquestes dades s'hi afegeixen les aportades per fonts recents, com són els arxius publicats pel Ministeri de Cultura (PARES) sobre deportats o sobre l'emigració a Hispanoamèrica, que hem utilitzat per a oferir una primera aproximació a la violència nazi sobre els republicans exiliats.⁵ L'any 2014 vàrem oferir una primera anàlisi de les dades que fins llavors havíem reunit i que, en aquest nou llibre, incorporem juntament amb nous elements gràcies a les possibilitats que ofereix l'accés a arxius i fonts fins fa poc inèdits, que ens atansen més a l'abast real de la repressió franquista,⁶ seguint dos eixos principals: d'una banda, la menció, poble a poble, de tota la gent que fou víctima de la repressió franquista. Des del començament sabíem que aquest era un projecte de llarga durada, que prendria cos de mica en mica, a mesura que s'anessin ampliant les tasques de recerca. És per això mateix que al llarg dels anys s'han anat combinant moments d'alta intensitat en l'aplegament de dades amb d'altres de calma, segons el ritme de les investigacions a les quals el conjunt del projecte està supeditat.⁷ S'ha de fer esment, com així hem fet

4. Sobre responsabilitats polítiques, les dades procedeixen de C. MIR, F. CORRETEGÉ, J. FARRÉ, J. SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme: L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.

5. Del Portal de Archivos Españoles del Ministeri de Cultura (PARES) hem extret els noms relatius als deportats als camps de concentració nazis: (pares.mcu.es/Deportados/servlets/ServletController?accion=2&opcion=10), després d'haver-los contrastat posteriorment amb la base de dades de l'arxiu de la fundació Amical Mauthausen de Barcelona. La base de dades recollida a la web "PARES" té com a punt de partida l'obra de B. BERMEJO i S. CHECA, *Libro memorial: españoles deportados a los campos nazis (1940-1945)*, Madrid, Ministerio de Cultura, 2006.

6. Vegeu C. MIR, A. GARRÓS, G. RAMÓN, *Vestigis, memòries i símbols a les comarques de Lleida, 1931-2014*, Juneda, Fonoll, 2014, un llibre el contingut del qual recolza sobre dos espais web que li serveixen de base: victimesguerracivilfranquisme.udl.cat i espaisdememoria.udl.cat.

7. Inicialment, el model fou, com esdevingué en moltes altres recerques similars, el projecte "Todos los nombres" (www.todoslosnombres.org), endegat l'any 2004 a Andalusia. La versió catalana la trobem, entre d'altres, en el projecte dissenyat per a Vilafranca del Penedès, amb la designació "Tots els noms"

en altres publicacions, de les persones que han anat col·laborant en les tasques que han servit de base en aquest treball, com són: Joan Sagués, Carme Agustí, Esther Martí, Josep Gelonch, Jordi Creus i Aida Garrós, de les quals aquesta obra n'és deutora.

Ha estat la recent catalogació de la documentació relativa a l'acció de la jurisdicció militar a Catalunya des de l'acabament de la guerra civil l'element que ha fet possible completar les dades corresponents a les comarques de Lleida, que aquí presentem degudament destriades i organitzades amb criteris alfabètics i geogràfics. Aquestes tasques darreres han estat fetes pels tres autors que signen l'obra, la qual només ha estat possible gràcies a l'atenció que ens han dispensat els responsables del Tribunal Militar Territorial Tercer permetent-nos l'accés a les dades que estan sota la seva custòdia.

Després de diverses reorganitzacions, efectuades des del final de la guerra civil (la darrera per Llei 44/1998 de 15 de desembre, de Planta y Organización Territorial de la Jurisdicción Militar), el Tribunal Militar Territorial Tercer, amb seu a Barcelona, és la instància judicial militar competent a Catalunya, Aragó, Navarra i les Illes, per la qual cosa és responsable de la custòdia dels arxius judicials militars en aquests territoris. La documentació corresponent a Aragó es guarda a Saragossa i la de les illes a Palma, seus respectives de jutjats togats dependents d'aquest tribunal, mentre que la referida a Navarra, abans dependent de la capitania de Burgos, és a El Ferrol. Per tant, els arxius del Tribunal Territorial Tercer, situats a l'antiga seu del Govern Militar de Barcelona, només contenen documentació i sumaris dels consells de guerra celebrats a Catalunya, avui inventariats i catalogats a partir del conveni que establert entre la Generalitat de Catalunya i la Tercera Subinspecció General de l'Exèrcit, tasca que

---

(www.totselsnoms.org), una iniciativa que se suma a les desenvolupades a Catalunya en el mateix sentit en localitats com Manresa "Els morts de la guerra civil a Manresa" (www.memoria.cat/morts), la Segarra "Els morts per la guerra civil a la Segarra" (www.mailxxi.com/guerracivill), Alpicat "Morts de la guerra civil al cementiri d'Alpicat: civils, militars, ajusticiats..." (www.alpicat.org), Solsona "Preservar i difondre la memòria col·lectiva" (www.lacetans.org/memoria), sense oblidar la base que des de 1985 promogué el Departament de la Presidència i el Centre d'Història Contemporània de Catalunya sobre el cost humà de la guerra civil (www.15.gencat.cat/cbhgcl).

s'ha dut a terme sota la coordinació tècnica de l'Arxiu Nacional de Catalunya, amb el suport del Programa per a la Memòria Democràtica. De fet, va ser l'any 2003 quan, per iniciativa del president del Tribunal Militar Territorial Tercer, es creà una ponència, integrada per representants del Ministeri de Defensa i de la Generalitat de Catalunya, amb l'objectiu d'iniciar la catalogació de les causes que van ser incoades a Catalunya entre 1939 i 1988. D'aquí ha resultat una base de dades de gran envergadura i importància —a la qual els investigadors només tenim accés de manera indirecta— que fa possible la localització de les actuacions de la jurisdicció militar en un determinat indret, cosa que facilita en gran manera els treballs de cerca i documentació de causes militars.⁸

A Catalunya, segons les darreres dades, confirmades per l'aportació feta per l'Arxiu Nacional de Catalunya, entre 1939 i 1988 es van tramitar prop de cent mil procediments judicials militars, dels quals més de vuitanta mil foren consells de guerra sumaríssims: 78.470 corresponents a homes i 7.718 a dones.

Del total d'expedients incoats, tal com s'esdevingué arreu del país, més de la meitat van ser oberts durant la primera dècada de la dictadura, moment en què l'aplicació d'una justícia sumària i exemplificant es traduï en nombroses causes militars incoades pel delictes de rebel·lió militar o pels d'adhesió, auxili o excitació a la rebel·lió, segons haguessin empleat les armes o no per oposar-se a la sublevació militar contra la República. La “justícia al revés”, de què parlava Serrano Suñer al referir-se a l'operació d'extermini polític, que va deixar mitja Espanya incriminada, al mateix temps que el delictes de rebel·lió militar es convertí en l'instrument jurídic més important de les polítiques repressores del règim. Molts dels sumaris oberts al principi foren col·lectius, circumstància que no s'ha de perdre de vista

8. Una anàlisi sociològica, amb només la relació dels republicans condemnats a mort, ha estat realitzada pels responsables de la confecció de bases de dades a E. TERRADELLAS PRAT (cur.) i À. BERNAL CERCÓS (dir.), *Sèrie documental Procediments Judicials militars (sumaríssims) 1939-1980, de l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer de Barcelona*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2015.

a l'hora de procedir a l'exploració d'aquesta font documental, com bé posen de manifest alguns treballs de caràcter local, els que permeten calibrar més bé les característiques de la repressió, que s'han endegat gràcies a les facilitats per localitzar-los i accedir-hi.

La mateixa existència d'aquests expedients col·lectius, amb el necessari destriament de noms duplicats, explica algunes de les possibles diferències que poden aparèixer en els recomptes efectuats a partir d'una mateixa base, cosa que no resta valor a la publicació de tots els noms de les persones afectades per alguna mesura repressora, a desgrat que algunes continuïn en l'anonimat en algun sumari on se'ls fa al·lusió. La seva absència no treu, però, importància a la magnitud de la desfeta que reflecteixen les dades reunides, especialment quan els noms dels afectats per la jurisdicció militar s'encreuen, com hem pogut fer en el cas de Lleida, amb els d'altres jurisdiccions especials, com ara la de responsabilitats polítiques. L'aplicació d'aquest mètode a tot el territori oferiria una visió global dels efectes de la violència d'Estat sobre la població civil i sobre la vida quotidiana dels pobles de Catalunya.

La interrelació de dades —i aquest constitueix el segon eix d'aquest treball—, procedents de diferents jurisdiccions i institucions repressores, ens permet introduir i desenvolupar el concepte de *repressió múltiple*, que hem utilitzat en diverses publicacions prèvies, entès com l'acció reiterada sobre les mateixes víctimes a partir del recurs a diverses jurisdiccions, instruments i procediments punitius.

El diccionari defineix l'adjectiu *múltiple* com quelcom “que no és un ni simple”. En el cas de la gran purga franquista, aquest concepte ens resulta metodològicament útil a l'hora d'analitzar els efectes comptables i no comptables de la violència política, social i moral de la dictadura, exercida per a depurar —les “culpes” en deien els facciosos— tothom que es va mantenir al bàndol de la legalitat republicana. És una concepció àmplia i complementària de la repressió, que ens ajuda a perfilar cada cop millor la prossecució de la guerra civil més enllà de la seva fi.

L'accés fluid a la documentació resultant de l'acció de la justícia militar, que durant tant de temps va romandre tancat, ajuda a bastament a seguir els camins empresos amb els estudis realitzats a través de fonts secundàries de diversa índole. El camí no està exempt de dificultats, començant pel destriament de noms extrets de diverses fonts manuscrites que cal uniformitzar, però els resultats assolits s'ho valen; sobretot perquè els expedients militars ens apropen més que mai a la gent comuna, a aquells homes i a aquelles dones que van patir el pes principal de la repressió.

Serveix d'exemple el cas de l'única dona de Badalona a qui se li aplicà la pena de mort el 23 d'abril de 1939 al Camp de la Bota, que l'historiador Emili Ferrando Puig ha donat recentment a conèixer després d'haver-ne analitzat el sumari. És d'on extreu el text de la darrera carta que aquesta dona va escriure a la seva tieta poc abans que l'executessin: "Estimada tieta, ha venido el juez y ha decretado la pena de muerte y me ha dicho que así lo había decretado el Generalísimo y esta mañana a las cinco me van a fusilar, tú ya sabes que matan a un inocente...".

Notes com aquesta i moltes altres que s'han reunit de la gent condemnada a mort inviten a reflexionar sobre la condició de les persones que van ser castigades, purgades o depurades, la majoria privades, com així s'ha reiterat, de les mínimes garanties processals. La tasca pendent d'identificació de víctimes oblidades, que, com diu l'autor, "han passat de puntetes per la història però que han estat el fonament de la nostra societat", és tinguda per molta gent com la darrera victòria de la dictadura sobre els vençuts, que segueix perllongant-se al cap de gairebé quatre dècades des de l'inici de la transició a la democràcia.

Per això mateix cal valorar els treballs pioners publicats a partir dels anys vuitanta, convertits avui en el "cànon quantitatiu" de les accions de la justícia sumaríssima d'urgència.⁹ Igualment, cal tenir

9. Així ho van remarcar F. VILANOVA i VILA-ABADAL, "La repressió franquista de postguerra en les obres generals d'Història de Catalunya i en treballs de síntesi (1978-2009: una aproximació bibliogràfica",

molt presents les nombroses monografies i estudis d'àmbit comarcal o local que han permès arrodonir i ampliar les dades inicials, sense, però, haver-se establert encara el que hem denominat en altres ocasions una cartografia de la violència franquista, susceptible de posar en relació el major nombre possible de variables repressores, una fita reclamada, des de la Comissió Assessora del Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya, pel professor Borja de Riquer, qui va ser-ne el primer president.¹⁰ L'objectiu fora arribar a construir una base de dades única que radiografiés amb la màxima precisió possible el caràcter d'una repressió que no es deixà cap flanc susceptible d'escarment.

Amb caràcter parcial, però de manera minuciosa i sostinguda, això es porta a cap, des de fa temps, en localitats com Manresa o Lleida. En aquests llocs, ha estat possible obtenir una relació i tipificació força exhaustiva de les persones que van estar, per motius diversos, en el punt de mira de les autoritats franquistes, encara que als tribunals militars o en qualsevol altra instantània jurídica especial només se'ls hagués instruït diligències prèvies. És tenint en compte aquesta realitat global com millor es pot calibrar l'abast de la taca d'oli que acabà sent la repressió, fins afectar tot un ample col·lectiu social. Espigolar els rastres de tot plegat ens mena a consultar noves fonts documentals que han resistit el pas del temps, que van des de les transcripcions de noms com les que aquí oferim fins als escrits que molts d'ells adreçaren als seus, bona part dels quals es resisteixen encara a traspasar l'àmbit privat.

Aquesta realitat no és molt diferent, des del punt de vista historiogràfic, de la de les altres confrontacions europees contemporànies. Algunes de les darreres investigacions, fetes cent anys després de l'esclat de la Primera Guerra Mundial, esdevenen novetats perquè, gairebé

---

dins C. MIR, C. AGUSTÍ i J. GELONCH (eds.), *Violència i repressió a Catalunya durant el franquisme. Balanç historiogràfic i perspectives*. Lleida, Espai i Temps, Universitat de Lleida, 2001, pp. 13-50.

10. Així queda reflectit a C. MIR, "Repressió i control social durant el franquisme a Catalunya", dins: C. MOLINERO, M. RISQUES, F. VILANOVA (coord.), *Sobre el franquisme i Catalunya. Homenatge a Borja de Riquer i Permanyer*, Edafos, Barcelona, 2015, pp. 16-38.

sempre, recolzen sobre noves fonts documentals, sobre nous referents susceptibles de ser historiat. Tal fora el cas dels records personals i íntims de soldats mobilitzats de tots els fronts de guerra, esdevinguts gairebé una font textual clàssica. Igualment, els obstacles que han de superar aquells que pretenen reconstruir la memòria del Gulag reafirmen la idea que el primer escull que cal salvar, quan es tracta d'estudiar els efectes de les repressions polítiques, és el d'efectuar un acurat recompte dels milions de persones que en foren víctimes.¹¹ Aquests exemples ens fan valorar l'oportunitat d'assajar noves mirades que permetin seguir avançant en la comprensió de la violència com a fenomen social.

Aquest és el camí pel qual intentem moure'ns en aquesta nova aportació sobre els efectes de la repressió franquista a les terres de Lleida, on la suma de persones que van ser processades, investigades o tot just cridades a comparèixer davant d'un tribunal entre la primavera de 1938 i finals dels anys seixanta, més el poc que coneixem sobre l'impacte de l'exili americà o de la deportació a algun camp de concentració nazi, ens ha permès de posar nom a més de quinze mil persones, la majoria republicanes de base, gent comuna d'arreu del país, a fi d'obrir camins a futures cerques que ens permetin conèixer-les més bé en el context polític i jurídic que acompanyà la repressió de la dictadura. Que ens permetin refer millor el que anomenem *memòria col·lectiva*, que, en última instància, no deixa de ser una construcció realitzada amb finalitats acadèmiques, ideològiques o pedagògiques. Per això mateix, per tal d'explicar amb més profunditat la repressió, cal considerar que la memòria històrica no és sinó la suma integrada d'experiències individuals. Darrere de cada acte repressiu hi ha una història personal: una persona amb noms i cognoms, la víctima genuïna, i unes víctimes col·laterals pertanyents a l'entorn familiar o social, sobre les quals recauen també les seqüeles físiques, morals i econòmiques de la repressió.

11. Un exemple recent ens l'ofereix el reportatge de Pilar BONET, "Viaje al terror soviético", *El País*, 7 de novembre de 2014.

Alguns historiadors, quan ens hem vist davant d'una xifra de víctimes, sempre ens hem preguntat sobre quin hauria de ser el factor multiplicador que ens condueixi a comprendre l'impacte social de la repressió, ja que estudiant els casos individuals gairebé sempre hem determinat que cada víctima n'arrossega, sovint de manera irreversible, unes quantes més. La mort d'un pare deixa en la misèria tota la família, o aboca a l'exili les persones properes que han pogut evitar el mateix destí. Una multa o una confiscació compromet la supervivència de la persona represaliada i la dels seus. Una pena de presó altera la vida quotidiana de tota una família.

Per això mateix resulta avinent, al cap de tants anys, saber i donar a conèixer el noms dels que van ser directament tocats per l'operació d'escarment portada a terme per la dictadura franquista, poble per poble, casa per casa, des del moment de l'ocupació fins ben avançada la implantació del nou règim. D'aquí aquest nou llibre sobre la repressió franquista a les terres de Lleida. Perquè, com ha assenyalat Eric J. Hobsbawm, els historiadors sovint acaben sent recordadors "professionals" d'allò que molts desitjarien oblidar. Julián Casanova, de qui hem manllevat la citació de l'historiador britànic, no dubta a sostenir, com a bon coneixedor de la violència franquista, que encara avui segueixen aflorant polèmiques a l'entorn d'aquests anys que no ajuden a conciliar una interpretació assumible per tothom.¹²

En l'imaginari col·lectiu, la repressió de guerra i postguerra es representa a través dels morts i desapareguts, que sens dubte deixaren ferides mal tancades als dos bàndols. Però la crueltat i la injustícia que representen tantes persones executades, o directament assassinades i condemnades a l'oblit en una fossa amagada, no pot remetre a una categoria inferior els supervivents depurats, empresonats, deportats, exiliats o investigats per la dictadura de Franco fins a les expressions més íntimes de la seva vida pública o privada. La repressió, en el

12. Vegeu <http://blogs.elpais.com/historias/2015/12/index.html>. Del mateix autor resulta molt interessant la introducció "El castigo en las posguerras", dins J. CASANOVA i À. CENARRO (eds.), *Pagar las culpas. La represión económica en Aragón, 1936-1945*, Barcelona, Crítica, 2014, pp. 11-21.

cas dels supervivents, suposà per a molts d'ells l'exclusió social, la proscripció professional, l'esfondrament psicològic i moral o, en el millor dels casos, la pèrdua de referències quotidianes i la reconstrucció personal en un país estrany i sovint hostil.

Recuperar els noms de totes les persones represaliades durant el franquisme no serà mai possible. Però en el camí d'aquesta recuperació, que sempre passa per la identificació de cadascuna d'elles, afloraran noves dades i perspectives. Aquesta era la nostra esperança en el moment d'iniciar aquest treball.

Qualsevol persona sospitosa d'haver-se arrengrerat amb la legalitat republicana podia ser sotmesa a les múltiples jurisdiccions especials que el nou règim arbitrà per imposar-se sobre el col·lectiu social dels vençuts, vist com l'enemic que calia permanentment derrotar fins molts anys després d'acabada la guerra.

La simple compareixença per diligències prèvies davant d'un tribunal militar era un mecanisme de terror que el règim utilitzà a discreció. La por, tot i que no és mesurable, és un dels elements que expliquen més bé la implantació, consolidació i llarga duració d'una dictadura militar que, el 18 de juliol de 1936, s'alçà no solament contra la legalitat republicana i contra el risc de revolució social, sinó contra tot vestigi de la societat liberal i democràtica que tot just es va començar a consolidar amb la República.

Per això mateix, la nostra idea ha estat aproximar-nos-hi, intentar objectivar la repressió a partir de la identificació de les persones investigades o processades pels tribunals militars i especials, sense oblidar els efectes de l'exili i la deportació, a les comarques de Lleida, entre 1938 i 1963, moment que coincideix amb la creació del Tribunal d'Ordre Públic (TOP).

Com assenyàvem al començament d'aquesta breu presentació, el treball actual té l'origen en una línia de recerca, iniciada a mitjan anys noranta, sobre història i memòria, que ha tingut els seus fruits.¹³

13. En la seva major part estan referenciats i poden consultar-se en xarxa a *espaisdememoria.udl.cat*.

De la mateixa manera que recolza en el conjunt d'obres individuals que al llarg dels anys han permès avançar en la tasca engrescadora de cercar nous camins i escrutar nous materials, noves mirades i noves veus. Potser a la manera que proposa l'arqueòleg Alfredo González Ruibal en el seu darrer llibre *Volver a las trincheras*, on empra la reconstrucció, segons les seves pròpies paraules, “de les experiències quotidianes de terror, esperança, amor i memòria de persones anònimes enfrontades a circumstàncies excepcionals”, a partir d'un material base diferent: la trobada, en el seu cas, d'escenaris diversos, com són les trinxeres de la Ciutat Universitària de Madrid de novembre de 1936 o el destacament penal de Bustarviejo, en la Sierra Norte de la capital, en funcionament fins el 1952.¹⁴ Certament, la majoria de les persones represaliades que apareixen en les relacions de noms adjuntes són gent senzilla de qui sovint no ha quedat rastre textual; per tant, cal cercar altres vestigis materials que completin la comprensió de la violència franquista com a fenomen social.¹⁵ Aquest és el repte.

Amb la por al cos

La suma dels diversos mecanismes repressius que s'aplicaren sense treva no podia deixar de donar els seus fruits. L'escriptor Pere Rovira, nat i criat a Vila-seca de Solcina i establert a Lleida, rememora en el seu suggerent dietari, *La finestra de Vermeer*, la sort de la parella formada per la dida de la família i el seu home. Gent humil, d'idees socialistes, que van viure la República i la revolució amb il·lusió. La fugida a França i la tornada, confiats que no els passaria res, acabà amb una pallissa de la guàrdia civil a l'home de la casa, que, en opinió de l'autor, probablement el deixà invàlid i amb una por clavada

14. Així és presentat per l'editorial el llibre d'A. GONZALEZ RUIBAL, *Volver a las trincheras*, Madrid, Alianza Editorial, 2016.

15. Prohoms com Lluís Companys i Jover, Agustí Durán i Sanpere o Pius Font i Quer, que figuren a la relació de noms adjunta, són l'excepció, mentre que la immensa majoria són gent normal que no ha passat a la història. Vegeu sobre això els comentaris de Mercedes CEBRIÁN, “El drama de ser gente corriente”, *El País*, 5 de desembre de 2015.

al cos que no els abandonà mai més.¹⁶ I, sens dubte, la por va ser el principal element de desmobilització.

Si fos quantificable, possiblement la por fora la variable amb més pes en la interpretació del fet repressiu. Des de diversos nivells d'anàlisi, així ho han considerat la majoria dels historiadors de la repressió franquista. Des de qualsevol perspectiva, podríem dir que la por sempre està present en la presa de decisions de les persones, tanmateix, aquí el que ens interessa tenir en compte, de manera argumentada i fonamentada sobre evidències, és la utilització de la por per part del règim franquista com un element de violència política. Com el resultat volgut i induït sistemàticament per l'Estat com a instrument de càstig i repressió des del mateix estiu de 1936, quan el cop d'estat d'un sector de l'exèrcit espanyol es convertí en un procés irreversible que duria a la guerra civil i posterior implantació d'una cruenta i llarga dictadura.

Joan Sagués ha explicat magníficament què va significar per a la ciutat de Lleida la guerra civil i la revolució social que s'hi registrà. Poques ciutats de Catalunya, tot i els avenços fets en aquesta direcció, compten amb un estudi d'aquestes característiques, on s'intenten copsar les diverses realitats, polítiques, socials, econòmiques o militars, que hi va haver en un mateix territori.¹⁷

Com arreu, allí on la República frenà el cop, el liberalisme burgès en què recolzava entra en conflicte amb les aspiracions revolucionàries d'una gran part de la població, que havia estat clau en l'avortament del cop d'estat en ciutats com Barcelona o Madrid. Després, en el curs de la contesa, els anarquistes es batrien amb els comunistes, al seu torn enfrontats entre ells, en una lluita intestina enmig de la guerra civil.

16. P. ROVIRA, *La finestra de Vermeer. Un dietari*, Barcelona, Proa, 2016, p. 418.

17. J. SAGUÉS, *Una ciutat en guerra. Lleida en la Guerra Civil Espanyola*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003. Una darrera síntesi d'aquest autor ha aparegut amb el títol *La Lleida vençuda i ocupada del 1938. Una ferida de guerra va dividir la ciutat durant nou mesos*, Lleida, Pagès editors, 2014.

Però en el discurs dels vencedors de la guerra l'objectiu principal que calia abatre no va ser l'exèrcit enemic ni la revolució, sinó la mateixa democràcia com a sistema social. Comptaven amb el vistiplau de l'Exèrcit, l'Església, sectors de les altes finances, terratinents i en molts indrets d'Espanya també amb sectors importants d'un camperolat conservador, sense oblidar certs sectors de les classes mitjanes que estaven temorosos enfront del que consideraven un desordre nacional i social. Religió, Pàtria i ordre conservador esdevingueren els tres pilars del “nuevo Estado” franquista, dotat des del primer moment dels instruments necessaris per a guanyar la guerra i imposar la pau.¹⁸

Un cop superats els primers moments de violència desenfrenada, Franco va decidir sistematitzar la pràctica repressiva institucionalitzant la tasca de depurar la societat d'elements contraris a l'essència del nou ordre. Els mecanismes emprats giraren a l'entorn de la creació d'un asfixiant clima de terror i por, exercit per tota mena d'institucions d'àmbit nacional i local.

Al sistema repressiu, dirigit inicialment per les autoritats militars, se li donà una mena de revestiment legal i jurídic. La nova justícia, recolzada en jurisdiccions *ad hoc*, va ser formalment aplicada per jutges i fiscals que certificaven la condició de culpables d'aquells que van ser objecte de l'operació d'escarment. Al mateix temps que se cercava l'adhesió de la població, exercida a través de la delació i la implicació en la tramitació de les causes, o l'exclusió social dels que havien estat represaliats, la legalitat franquista menyspreava els drets i la dignitat dels que foren sotmesos a processos sumaríssims o resultaren víctimes d'alguna de les diverses jurisdiccions especials succedànies de l'estat de dret, persistents fins a la mort del dictador malgrat la transformació que experimentaren durant els anys tant en forma com en intensitat.

18. Vegeu el que va defensar qui era bisbe de Salamanca E. PLA DENIEL, *Escritos pastorales II*, Madrid, Acción Católica Española, 1949, especialment la carta pastoral de 30 de setembre de 1936, reiteradament citada quan es tracta d'il·lustrar l'actitud de l'Església respecte de l'alçament. També el capítol de J. SÁNCHEZ JIMÉNEZ, “La jerarquía eclesiástica y el Estado franquista: las prestaciones mutuas en el primer franquismo”, *Ayer*, 33 (1999), pp. 167-186.

En acabar la guerra, el sotmetiment de la justícia civil a la militar començà, com a primera expressió legisladora, amb els bans emesos en cada territori sollevant. El ban emès el 19 de juliol de 1936 pels generals Emilio Mola i Andrés Saliquet fixà les directrius essencials que s'havien de seguir en matèria judicial, prèvia suspensió de les lleis en vigor així com de les garanties individuals establertes en la Constitució de 1931, i amb el que es dictava el 28 de juliol del mateix mes es ratificava la declaració de l'estat de guerra, deixant via lliure a la primacia de la jurisdicció militar.

El nou dret penal, posat al servei de la repressió del dissident polític i la persecució dels vençuts més enllà de la finalització de la contesa bèl·lica, incorporà una llarga i variada relació de delictes que passaren a ser d'incumbència dels tribunals militars: rebel·lió, sedició, atemptat, resistència i desobediència a l'autoritat, etc. També podia cometre delicte qui tingués armes de foc o substàncies inflamables, excepte si es disposava de llicència, concedida per la Junta de Defensa; qui celebrés alguna reunió, conferència o manifestació pública sense permís de l'autoritat; qui impedís o dificultés l'abastament d'articles de primera necessitat, n'apugés innecessàriament els preus o contribuís a encarir-los; coartés la llibertat de contractació i de treball o abandonés la feina. També foren posades sota aquesta jurisdicció un conjunt d'accions que havien figurat en el Codi Penal de 1932, com delictes contra l'ordre públic o contra la propietat que estiguessin provocats per causes polítiques o socials, així com els actes realitzats contra qualsevol comunicació, servei, dependència o edifici de caràcter públic, inclosos els duts a terme per qualsevol mitjà d'imprensa o publicitat, la qual cosa procurà a la justícia ordinària un llarg període de desnaturalització i submissió a la jurisdicció militar, tal com s'esdevenia en els països feixistes de l'Europa de l'època, al mateix temps que, per aplicació del principi de retroactivitat, moltes de les actuacions judicials retornaren a l'estadi processal del 18 de juliol de 1936.

Als bans i a la reorganització de l'activitat jurídica se sumà la creació d'instruments i jurisdiccions especials. D'una banda, amb

l'objectiu de procedir a un recull sistemàtic de proves de fets delictius comesos durant la denominada “dominació roja”, es va establir, segons el Decret de 26 d'abril de 1940, que el fiscal del Tribunal Superior, per encàrrec del Govern i sota les ordres del ministre de Justícia, procedís a instruir la *causa general*. Aquest va ser un procés inquisitorial que generà un immens fons documental, base principal per a l'estudi de la repressió durant els anys de guerra i postguerra.¹⁹

Altrament, durant els anys quaranta el règim dictà lleis, decrets i normes de repressió política, o modificà les existents, i posà en funcionament diversos tribunals especials i comissions depuradores la missió dels quals era exercir un control exhaustiu de tota la societat. D'aquestes jurisdiccions especials, complement de l'acció repressora de la justícia militar i substitutives dels tribunals ordinaris —massa lents i formals per assolir els objectius punitius i exemplars pretesos—, la de responsabilitats polítiques establerta per Llei de 9 de febrer de 1939 esdevingué la més paradigmàtica. Els tribunals de responsabilitats polítiques dictarien multes econòmiques, penes restrictives de l'activitat econòmica o limitatives de la llibertat de residència contra tothom que des de l'1 d'octubre de 1934 fins al 18 de juliol de 1936 hagués ajudat a agreujar, segons s'expressa en l'esmentada llei, “...la subversión de todo orden de que se hizo víctima a España y de aquellas otras que, a partir de la segunda de estas fechas, se hayan opuesto o se opongan al Movimiento Nacional con actos concretos o pasividad grande”.²⁰ Ras i curt: tothom, perquè d'això es tractava.

L'endemà, el 10 de febrer de 1939, entrava en vigor la Llei de Depuració de Funcionaris Públics que l'Ordre de 12 de març del mateix any ampliava a tots els funcionaris de l'administració local. Les penes per als qui, segons la llei, “prestaron asistencia no excu-

19 Des de l'any 1980 el Archivo Histórico Nacional conté les prop de quatre mil caixes on es troba reunida la documentació generada per aquesta causa general, que la Fiscalía General de l'Estat diposità en aquesta institució. Avui aquesta informació està digitalitzada i és possible explorar-la al Portal de Archivos Españoles (PARES) creat pel Ministeri de Cultura.

20. L'impacte d'aquesta legislació a les comarques de Lleida es pot veure dins C. MIR, F. CORRETGÉ, J. FARRÉ, J. SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme...*

sable a quienes por la violencia se apoderaron, fuera de toda norma legal, de los puestos de mando de la Administración”, anaven des del trasllat forçós, postergació o inhabilitació fins a la separació definitiva del corresponent cos de funcionaris. El 8 de setembre de 1939 es creaven les colònies penitenciàries militaritzades, en estreta relació amb el ja creat Patronat de Redempció de Penes pel Treball. Per la Llei d'1 de març de 1940 de Repressió de la Maçoneria i el Comunisme es deixava via lliure per a perseguir qualsevol organització a uns tribunals que, tot i tenir la mateixa composició que els tribunals de responsabilitats polítiques, podien també aplicar penes de reclusió.

Fins a mitjan anys seixanta es van anar dictant lleis i decrets que el professor Manuel Ortiz Heras ha reunit en el que anomena “una especie de vademécum genérico de este universo del terror franquista”, que s'estén de 1939 fins 1970.²¹ Una llarga relació que encara creixeria si s'hi incloguessin les lleis referides a la repressió laboral o les dictades en matèria econòmica, moral o de seguretat de l'Estat, entre les quals hi ha la de fiscalia de taxes de 30 de setembre de 1940, que controlaria els actes relacionats amb el mercat negre i l'ocultació de productes de primera necessitat, i l'àmplia legislació reguladora de la moralitat i la família, que des de l'inici va romandre sota la jurisdicció ordinària, a desgrat de la seva relació directa amb les qüestions de natalitat i relacions familiars, dins dels elements estratègics que el règim afirmava impulsar. La primera d'aquestes lleis que es va promulgar va ser la de derogació del divorci de 26 d'octubre de 1939. Va seguir la llei que penalitzava més durament el delicte d'avortament (1941), la de restauració del delicte d'adulteri, el d'abandó de família

21. Vegeu la relació de les quinze lleis i decrets dins M. ORTIZ HERAS, “Instrumentos «legales» del terror franquista”, *Historia del Presente*, 3 (2004), pp. 203-220. Disponible a: <http://www.uclm.es/AB/humanidades/seft/pdf/textos/manolo/instrumentos.pdf>. La relació que proposa no fa, conscientment, menció a la repressió laboral, i ens remet a les monografies exhaustives de C. MOLINERO i P. YSÀS, *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, Siglo XXI, 1998; així com al més recent de T. M. ORTEGA LÓPEZ, *Del silencio a la protesta. Explotación, pobreza y conflictividad en una provincia andaluza. Granada (1936-1977)*, Granada, Universidad de Granada, 2003.

o les que regulaven amb més rigor els delictes de rapte, estupre i infanticidi, totes de 1942.

Pel que fa a la jurisdicció ordinària, els tribunals actuaren igualment com instruments repressors, malgrat que fins l'any 1944 no es redactà un nou codi penal, a la pràctica un text refós del de 1870 que, al seu torn, tenia com a model el de 1848. Qui ha comparat aquest codi franquista amb el de 1932 n'assenyala la severitat, així com la inspiració moralista i religiosa que reflectia el seu articulat tot enregistrant un augment de les circumstàncies agreujants, una disminució de les causes eximents i atenuants, i una actualització dels delictes morals i ètics.²²

Finalment, volem tot just assenyalar, pel que fa a la repressió de caràcter polític, que, adaptant-se al ritme dels temps, després de regular, l'any 1943, el delicte de rebel·lió militar, la necessitat de la dictadura de perseguir el maquis i els guerrillers ocults a les muntanyes dugué a la Llei de 18 d'abril de 1947, per la qual es definia i regulava el delicte de bandidatge i terrorisme, fins arribar al 1959, en què s'emeté la Llei d'Ordre Públic. Un any després, les regulacions dels delictes de rebel·lió militar i bandidatge i terrorisme es refundrien en un nou text i el 1963 es crearia el jutjat i tribunal d'ordre públic (TOP), limitador dels poders excepcionals de què havia gaudit l'exèrcit, tot coincidint amb la millora de les condicions econòmiques i polítiques que transformaven el país. Mentre, la pena de mort fou vigent des del juliol de 1938 fins a la seva supressió en la Constitució de 1978, tot i que no fou abolida del codi penal militar fins l'aprovació de la Llei Orgànica de 27 de novembre de 1995, que prohibia també la seva aplicació en temps de guerra.

La implantació d'un estat que es volia "fuerte y justiciero" es va revestir, doncs, d'un cos de lleis i instàncies judicials al servei de la imposició del règim a través d'un sistema de coerció que pretenia sancionar, segons un arbitrari sistema de graus, no solament els fets,

22. En aquest camp aporta informació el treball de C. MIR, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lleida, Milenio, 2000.

sinó les intencions, les opinions, i fins i tot els estats d'ànim —no oblidem la quantitat de sumaris de consells de guerra on algú és acusat d'haver-se alegrat de fets pels quals no estava imputat. Caldrien quatre dècades i la mort del dictador per començar a reconstruir l'estat de dret i per començar a qüestionar la impunitat en què va romandre un règim que deixà sobre les consciències seqüeles de terror que superarien amb escreix el temps de la seva duració formal.

Com una taca d'oli

Tan bon punt s'ocupava un territori es començava a passar comptes. La purga social es perllongà molts anys després d'acabada la guerra. Això explica que tants milers de republicans optessin per no tornar a casa, mentre que molts dels que retornaren pagaven amb la mort la seva decisió. Aquesta era la idea de pau que s'imposà sobre els perdedors.²³ La immensa majoria, integrants dels sectors socials més humils, es veieren sotmesos a la misèria, fent reals les paraules de l'ugandès Víctor Ochen, quan afirma que “la fam tortura”, tot referint-se a les conseqüències que la guerra en el seu país ha tingut sobre la població en general.²⁴ Al nostre país, les bombes i la fam foren sempre el record reiterat de la gent gran a propòsit dels efectes de la guerra i la postguerra, que molts patiren en primera persona.

Els morts de la repressió franquista s'han xifrat en cent cinquanta mil a tot Espanya, d'un total aproximat de cinc-centes mil persones perdudes als fronts de guerra o a causa dels bombardejos, execucions, estades en camps de concentració i presons, o com a resultat de la fam patida. Als cent mil afusellaments durant la guerra, se n'hi sumaren

23. Aquest clima de por i confiança incerta és recreat, entre d'altres, pel novel·lista B. PRADO, *No sólo el fuego*, Madrid, Alfaguara, 1999, pp. 192 i 242-243.

24. Víctor OCHEN va fundar l'African Youth Initiative Network (AYINET) com a instrument per treballar amb els joves i la pau. El 2015 va ser nominat al Premi Nobel de la Pau per haver ajudat centenars d'infants víctimes de la guerra. Vegeu *La Contra* d'Ima SANCHÍS a *La Vanguardia* de 22 de març de 2016.

cinquanta mil un cop acabaren les hostilitats. Les condemnes a penes de presó van arribar a tres-centes mil durant el bienni 1939-1940.²⁵

A Catalunya, els càlculs sobre els costos de la guerra civil i la dictadura fets als anys vuitanta xifraven en cent vint-i-cinc mil víctimes entre morts al front, les provocades pels afusellaments perpetrats per ambdós bàndols i els exiliats. Entre les víctimes de la violència política es calcularen en 8.352 les morts atribuïbles a la repressió dels anys de la revolució i en 3.358 a les execucions resultants dels procediments judicials militars arbitrats pel franquisme, la majoria, per raó d'afusellament un cop acabada la guerra, a desgrat d'alguns episodis de violència extrema, enregistrats abans de l'1 d'abril de 1939, que porten revisar a l'alça aquesta xifra. Tanmateix, pel que fa a la repressió franquista, la xifra continua sent el cànon numèric que va establir-se fa tres dècades, com mostra el recent treball coordinat des de l'Arxiu Nacional de Catalunya, institució responsable de realitzar la base de dades de la documentació custodiada pel Tribunal Militar Territorial Tercer.²⁶

A banda de reproduir la llista de morts en compliment de sentència militar, l'ANC ofereix també una aproximació sociològica a l'impacte global de la justícia sumària a partir de l'anàlisi de diverses variables recollides en la base de dades que abasta tot Catalunya, com són l'edat, el tipus de delicte, les sentències o penes, però no publica el noms dels encausats que no foren condemnats a l'última pena. Tanmateix, en aquest treball hem considerat oportú identificar totes les víctimes del que hem denominat repressió múltiple, una variable que resulta del creuament d'informació diversa, procedent de fonts judicials i documentals disponibles, que ens aproxima als efectes complementaris de les múltiples modalitats repressores que la dictadura arbitrà. Per les seves pròpies característiques, aquesta variable roman

25. La principal síntesi sobre el tema continua sent: S. JULIÀ (coord.), *Víctimas de la guerra civil*, Madrid, Temas de Hoy, 1999.

26. E. TERRADELLAS PRAT (curador) i A. BERNAL CERCÓS (director), *Sèrie documental Procediments Judicials militars...*, p. 109, amb tot just una lleugera diferència a la baixa de trenta persones pel que fa a la xifra que es recull al llibre de S. JULIÀ, *Víctimas de la guerra civil*, p. 411.

en permanent revisió, ja que es modificarà a mesura que s'afegeixin noves dades resultants de nous estudis o d'ampliació dels ja existents, com pot ser, entre altres opcions, en el cas de l'exili que restà a França, que per proximitat geogràfica va esdevenir el país d'acollida per excel·lència, o de les persones que foren processades durant la República arran dels fets d'octubre de 1934, moltes de les quals les processaren de nou a Lleida a partir del 1938.²⁷

Fins ara, doncs, la relació comarcal de víctimes a què hem arribat s'aproxima a les quinze mil persones, de les quals més de dotze mil foren objecte de diligències en els tribunals militars, des dels sumariíssims d'urgència a simples expedients informatius, passant per algun expedient de depuració d'algun funcionari civil, sancions o atestats. Aquest gruix de gent represaliada a les comarques de Lleida, resultat de sumar les diverses modalitats repressives assenyalades, representa més d'un 4% del cens de població de 1936, i la immensa majoria ha estat sotmesa a diligències de la justícia militar, una proporció notòria la qual també va ser víctima de tribunals especials, com el de responsabilitats polítiques, o de les comissions de depuració professional, una qüestió encara per abordar de manera sistemàtica pel que fa a Lleida.

Si prenem exclusivament les dades aportades per l'Arxiu Nacional de Catalunya, referides a les persones encausades per la justícia militar franquista, les comarques de Lleida haurien pagat la més alta quota repressora. Si el cens de població de la província superava per poc el 10% de població catalana, els que van patir represàlies amb residència en l'àmbit provincial s'atansaven al 15%, fins arribar a prop d'un 3,4% sobre el cens de població els lleidatans que van passar per la jurisdicció militar, un punt percentual més que els registres de

27. L'abundant bibliografia existent sobre l'exili en general s'ha vist enriquida per la tesi doctoral sobre l'exili català que la historiadora Phryné PIGENET va llegir el setembre de 2014. Un avanç dels resultats podeu consultar-lo a J. CANAL, A. CHARLON i P. PIGENET, *Les exils catalans en France*, París, Presses Paris Sorbonne, 2005. En referència als fets del 6 d'octubre, vegeu M. LÓPEZ, *Els fets del 6 d'octubre de 1934*, Barcelona, Editorial Base, 2013, un estudi publicat sense l'apèndix amb els noms de la gent detinguda i empresonada arran d'aquests fets, disponible a: http://www.editorialbase.cat/fitxers/FetsOctubre_Annex2.pdf.

Catalunya, segons es recull a les dades que comentem. D'altra banda, tots els municipis catalans on el nombre de persones represaliades supera el 10% de la població, si exceptuem Fígols (a la comarca del Berguedà, amb un 12%), es troben a les comarques de Lleida.

Aquesta diferència de pes específic de la repressió a Lleida respecte a les altres províncies catalanes es reforça si considerem les xifres a escala comarcal i local. El fet és que l'escarment es va aplicar a Lleida amb particular virulència i no admet controvèrsia quan estudiem les xifres de les comarques, entre les quals sorprèn que el Pallars Sobirà, el Pallars i la Vall d'Aran siguin, proporcionalment, les comarques més castigades de Catalunya, superant fins i tot el Segrià o les Garrigues, comarques de trista reputació pel que fa a la repressió franquista, només comparable en intensitat a la patida a les comarques tarragonines de l'interior. Així ho van posar de manifest els estudis pioners de Josep Maria Solé i Sabaté o Joan Villarroya fa tres dècades.

Quan les tropes rebels van trencar el front de Catalunya al llarg de la línia de la Noguera Pallaresa, les comarques pirinenques no eren cap viver de republicans, socialistes o revolucionaris. Ni ho eren ni ho havien estat abans. La història dels moviments polítics previs al franquisme en les comarques pirinenques, de demografia dispersa, d'economia basada en la ramaderia, en incipients indústries de producció elèctrica i alguna cosa de mineria, es limitava als mínims cercles cívics de sustentació de la influència política dels cacics locals, tan aviat a favor com en contra del govern de torn, però mai lluny d'un sistema la preservació del qual era condició de partida i arribada per a tothom. Quant a moviments socials, la història no ha deixat cap rastre rellevant, o almenys tan rellevant com per encendre ànims de represàlia entre els nous mandataris franquistes. En tot cas, només el carlisme, llavors aliat del franquisme, hi havia tret el cap de tant en tant en temps remots.

Per tant, la muntanya no era intrínsecament un camp d'operacions per a la repressió franquista, com sí que ho varen ser les comarques del pla, on les forces d'esquerra basaven la seva fortalesa i organització

en una llarga experiència de lluita social ben arrelada en els temps de la Restauració i la República.

Lamentablement, com molt bé van estudiar de manera pionera Manel Gimeno i Josep Calvet, la sort de les comarques de muntanya, a banda d'haver estat línia de front durant uns mesos, va estar a les mans del tristament cèlebre general Sagardia, “el carnisser del Pallars”, que va ordenar directament o va donar via lliure a un cruel atac sobre la població civil, acusada de col·laborar amb l'exèrcit republicà, proper per la línia de front.²⁸ Només l'esdevingut al Pallars Sobirà, amb 725 persones represaliades d'un cens de poc més de dotze mil, i de les quals 76 varen ser executades, dona una idea de la tragèdia humana. Les intervencions memorials recents en cementeris locals i fosses comunes en donen testimoni.²⁹

No cal dubtar que la proximitat de la frontera va evitar una tragèdia major. Molta gent va tenir temps de deixar-ho tot i creuar a França per fugir de la fase més cruenta de la repressió. La majoria en va tornar al cap de pocs anys.³⁰

A les comarques de la plana, i particularment, com s'ha dit, a les Garrigues i el Segrià, la repressió va tenir un caràcter molt més polític, aplicada meticulosament, amb la col·laboració de les forces vives de cada poble, per erradicar racó per racó tot vestigi de revolució o república.

Van ser executades prop de vuit-centes persones, i això sense comptar les afusellades sense identificar a les terres del front del Segre, establert la primavera de 1938, cosa que allargaria la xifra fins al miler d'executades.³¹ D'aquestes víctimes, més de 547 són recordades en el memorial del cementiri de Lleida, que s'inaugurà el 28

28. M. GIMENO, *Revolució, guerra i repressió al Pallars (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, i E. PRATS ARMENGOL, *La ciutat de Tremp durant la segona república i la guerra civil (1931-1938)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1990.

29. Un recull de les intervencions memorials de les represàlies polítiques al Pallars podeu resseguir-lo a: C. MIR, A. GARRÓS i G. RAMON, *Vestigis, memòries i símbols...*

30. N. RIUDOR, “L'exili pallarès a França”, treball final de màster, Universitat de Lleida, 2010.

31. En el seu estudi, M. BARALLAT, *La repressió a la postguerra...*, aproxima a l'entorn de quatre-centes les víctimes sense identificar i així ho recollim en el nostre treball.

d'octubre de 2010, on també en figuren diverses d'afusellades de la Franja que no tenien domiciliació a Lleida que consten a la relació d'enterraments d'aquestes víctimes conservada a l'arxiu municipal.³² Des de fa molts anys, els familiars d'algun d'ells han mantingut i enriquit els elements d'homenatge sobre la fossa comuna on reposen, amb creus o esteles en record dels familiars que hi són enterrats, que amb el temps han anat incorporat referències explícites als fets, de manera que el conjunt ha esdevingut un element memorial espontani que interactua amb la intervenció institucional.³³

A Lleida, com arreu, la repressió franquista desencadenada a partir de l'ocupació del territori respongué a un model pràcticament uniforme, com si fos una foto fixa. La presència dels militars sollevats suposava un canvi radical quant a la seguretat personal, la llibertat de moviment i les condicions de vida a què la majoria de la població es veié abocada a viure. Allà on arribaven, deia el professor Julio Aróstegui, “van matar o van deixar que es matés, sense fer res per impedir-ho”.³⁴ A les terres de Ponent i els Pirineus, primeres terres catalanes ocupades, es registraren la major part de les execucions irregulars. Fou l'expressió del denominat “terror calent” que acompanyà els primers consells de guerra, que no es generalitzaren fins la primavera de 1939, un cop s'ocupà tot el país.

Dels consells de guerra sumaríssims se'n derivaren centenars d'execucions dites “legals”, però també milers de sentències amb penes de pèrdua de llibertat que ompliren a vessar penals i presons amb aquella gent que no havia abandonat els seus pobles perquè va subestimar els

32. Els treballs de Josep M. Solé i Sabaté i Mercè Barallat constitueixen la base del web <http://www.victimesguerracivilfranquisme.udl.cat>, a partir del qual hem realitzat els quadres de dades. Mercè Barallat eleva fins 558 el total de persones executades prèvia sentència militar i hi afegeix 148 afusellaments que no passaren per consell de guerra, així com 169 defuncions de presos polítics. Sobre la dificultat d'establir el total de víctimes en els primers moments de l'ocupació també podeu consultar J. SAGUÉS, *Una ciutat en guerra...*, I, igualment, la relació nominal de víctimes recollides al web “Morts de la guerra civil al cementiri d'Alpicat”, <http://www.alpicat.cat/historiaguerracivil/>.

33. C. MIR i J. GELONCH (eds.), *Duelo y memoria, espacios para el recuerdo de las víctimas de la represión franquista en perspectiva comparada*, Lleida, Edicions de la UdL, 2013.

34. Així es pot llegir al pròleg del llibre de S. VEGA, *De la esperanza a la persecución. La represión franquista en la provincia de Segovia*, Crítica, Barcelona, 2005.

plans dels vencedors respecte al col·lectiu social que havia fet costat a la República. A més de les presons, aparegueren disperses pel territori diverses institucions de treball forçat que, més enllà de la redempció de penes, reduïren els reus a esclaus: tallers penitenciaris, destacaments penals, batallons disciplinaris de treballadors, colònies penitenciàries militaritzades o tallers del Servicio de Regiones Devastadas, tot integrat en un univers carcerari que era una mescla bigarrada de convents, escoles, cases particulars, esglésies o cinemes habilitats com a centres improvisats de reclusió davant la saturació de penals i presons. Res més que el reforçament d'una imatge, tantes vegades divulgada, d'un país enreixat, d'una immensa presó.³⁵

Molta de la gent sentenciada per un tribunal militar fou també objecte de sanció econòmica a partir de l'aplicació de la Llei de Responsabilitats Polítiques de 9 de febrer de 1939.³⁶ A la província de Lleida més de tres mil persones passaren per aquest tribunal la missió principal del qual era sancionar econòmicament els que havien fet costat a la República,³⁷ tot considerant-los civilment responsables d'haver interceptat o no haver propiciat el triomf del cop d'estat.³⁸

A tal efecte, l'articulat de la llei establí que s'havia d'enviar còpia de sentència dels consells de guerra als tribunals especials de responsabilitats polítiques, els quals incoaven un segon procés la sentència

35. C. MOLINERO i M. SALA, *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la Guerra Civil y el Franquismo*, Barcelona, Crítica, 2003. S'ha de dir que a Lleida no s'ha estudiat aquesta qüestió tot i tenir la documentació a l'Arxiu Històric Provincial.

36. Un total de 155 persones de les 1.734 processades al mateix temps per la justícia militar i pel tribunal de responsabilitats polítiques van ser afusellades; cinc persones, també processades per ambdós tribunals, van acabar en un camp de concentració nazi (Juan Agustí Gort, d'Aitona, José Arbonés, d'Almatret, Fèlix Jaumot, de la Torre de Cabdella, Jordi Rodés, de Lleida, i Antonio Ruestes Camí, d'Almacelles), i dues (José Fontova Gosart, d'Algèria, i Flora Mases, de Corbins) passaren a l'exili americà.

37. Pel que fa a les comarques de Lleida, la monografia sobre aquest tribunal publicada fa gairebé dues dècades xifrava en 3.343 les persones localitzades amb un expedient de responsabilitats obert. C. MIR, F. CORRETEGÉ, J. FARRÉ i J. SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme...*

38. Transcorreguts prop de vint anys de la publicació de la monografia al·ludida, creiem que si es procedís a la revisió del fons documental originari o s'acudís al tribunal nacional de revisió de penes o a l'estudi sistemàtic de les peces econòmiques separades es podria enriquir la informació inicialment reunida; tot i això creiem que el total d'individus que van ser represaliats establert per aquesta jurisdicció es veuria molt poc modificat, a desgrat de les previsions a l'alça pensades pels seus impulsors. Així s'explica a C. MIR, "La recerca històrica i la construcció de la memòria: a propòsit del fons de responsabilitats polítiques de Lleida", *Homenatge a Víctor Siurana* (en premsa).

del qual determinava el tipus de sanció imposada o quantia així com diverses penes complementàries, que anaven des de la inhabilitació fins al desterrament. La reiteració de diverses accions judicials i administratives sobre un mateix individu justifiquen el concepte de repressió múltiple que utilitzem en aquest treball.

Quadre núm. 1
LA REPRESSIÓ MÚLTIPLE PER COMARQUES

	VRF	% CENS	RP	JM	M	ME	E	D
Alt Urgell, l'	637	3,17	206	444	9	9	17	16
Alta Ribagorça, l'	134	3,86	41	123	1	1	2	2
Berguedà, el*	22	4,29	1	21			1	
Cerdanya, la	100	2,61	36	79	1	1	1	1
Garrigues, les	1.234	4,35	510	1.000	120	114	26	36
Noguera, la	1.608	3,88	347	1.282	61	32	115	24
Pallars Jussà, el	953	4,63	177	841	25	18	43	20
Pallars Sobirà, el	725	5,86	130	594	76	7	14	20
Pla d'Urgell, el	939	4,06	309	736	43	42	12	21
Segarra, la	828	3,69	236	662	42	40	13	14
Segrià, el	3.825	4,64	886	3.132	181	105	128	117
Solsonès, el	357	3,07	117	275	29	22	4	10
Urgell, l'	1.091	3,33	150	951	50	47	27	24
Val d'Aran, era	312	5,25	94	241	4	2	4	6
Total comarques	12.765	4,13	3.240	10.381	642	440	407	311
Altres**	2.126		103	1.922	137	107	0	0
TOTAL***	14.891		3.343	12.303	779	547	407	311

VRF: Víctimes de la repressió franquista; RP: Tribunal de Responsabilitats Polítiques; JM: Consells de guerra i altres diligències; M: Execució, afusellament, mort a la presó; ME: Memorial cementiri de Lleida; E: Exili; D: Deportació.

* Municipi de Gósol.

** Persones nascudes a Lleida que no hi resideixen, o de les quals desconeixem la procedència o la residència.

*** J. M. Solé Sabaté i Mercè Barallat afegeixen entre tres-centes i quatre-centes persones afusellades durant l'ocupació de Lleida.

Les dades reunides mostren com els tribunals de responsabilitats polítiques foren els agents executors de l'espoli econòmic exercit

sobre els vençuts, iniciat a través de les comissions provincials de confiscacions des del mateix moment de l'ocupació de cada territori a partir de les llistes de persones i entitats que emetien les autoritats militars al dictat dels veïns addictes de cada localitat. La Llei de Responsabilitats Polítiques donà forma jurídica i instrumental a l'espoli, amb uns resultats devastadors, ja que la mort, desaparició o fugida de l'individu encausat no extingia l'execució de la sanció sobre els patrimonis familiars.

A la província, a poc més d'un u per cent de la població se li va obrir expedient per responsabilitats polítiques, i les comarques de les Garrigues, la Vall d'Aran i el Pla d'Urgell foren les que concentraren proporcionalment un nombre més gran de persones sancionades. En general, amb algunes variacions comarcals, aproximadament un quart —gairebé la meitat en el cas de les Garrigues— de les imputacions determinades per la jurisdicció militar van ser enviades als tribunals de responsabilitats polítiques. Val a dir que, en la majoria dels casos, la pobresa absoluta o la manca de patrimoni sobre el qual actuar va estalviar aquest tipus de diligències. Tanmateix, pràcticament tots els propietaris, per petits que fossin, que se significaren a favor de la República o de la revolució foren objecte de confiscació de béns o d'una forta multa si la propietat era gran. Posteriorment, moltes finques van ser recuperades pels propietaris o pels seus hereus mitjançant el pagament de sancions substitutòries i gràcies a l'ajut d'un bon lletrat. Més difícil va ser la recuperació dels béns mobles, aquells que es poden traslladar fàcilment d'un lloc a un altre, desapareguts de les llars familiars com per art de màgia. En força casos, les propietats van acabar a les mans d'alguns jerarques oportunistes a través de compres coercitives i subhastes. Pràcticament en cada localitat no hi faltaven, fins fa ben poc, testimonis orals que explicaven aquests canvis de propietats esdevinguts en un temps de gana i penúria per a la majoria de la població al qual contribuí en gran manera la corrupció associada a les polítiques de racionament, taxes i control de la producció.

Completant el sistema repressor, les depuracions de professionals —molt especialment dels mestres—, amb les corresponents inhabilitacions, acomiadaments, trasllats forçosos, pèrdues de categoria o marginació laboral, desactivaren la potencial bel·ligerància dels sectors culturalment més preparats. Els cossos de funcionaris de l'administració franquista s'alimentaren a través d'un sistema de quotes imposat que establia que un elevat percentatge de les places públiques a concurs es reservaven per a les persones de la "situació", com es deia eufemísticament al nou règim. Molts accediren a llocs de treball sense la titulació adequada —"idonis", en deien—, exclusivament per mèrits de guerra o polítics. Al mateix temps, les empreses obtenien prebendes a l'hora d'acomiadar treballadors díscols i contractar persones addictes al règim, sense impediments sindicals ni legislacions laborals proteccionistes, a banda de l'aparell corporatiu d'extracció feixista amb el qual el règim va revestir la seva política social.

En fi, el règim no oblidà cap àmbit de la vida política, econòmica, professional o cultural susceptible de ser depurat. A Catalunya, fins i tot la llengua i múltiples expressions de la cultura popular foren objecte de persecució i control. Un cop eliminats els elements més significats, restà l'exclusió social com a factor més important de desmobilització, amb la corresponent estigmatització dels "rojos" i el control de les vides privades amb l'ajut d'una rígida legislació moral, expressió d'un nacionalcatolicisme ranci i miserable.

Finalment, cal fer menció de l'exili i de la deportació. No és possible estimar més enllà d'aproximacions globals a les dades la gran quantitat de persones que van prendre el camí de l'exili sense deixar rastre. L'exili permanent se situa a l'entorn d'un terç dels vuitanta-mil catalans que van creuar la frontera quan va finalitzar la guerra.³⁹

39. Vegeu Phryné PIGENET, "D'una guerra a l'altra: la trajectòria socioeconòmica dels refugiats catalans a França des del 1939 al final de la Segona Guerra Mundial", *Actes Segon Congrés Recerques, Enfontaments Civils: postguerres i reconstruccions*, Lleida, 10-12 d'abril 2002, p. 1086-1101. L'autora remet als fragments de l'informe de Pere Puig, enviat des del camp d'Adge el 30 d'agost de 1939, textos recollits a *Quaderns de l'Arxiu Pi i Sunyer* per Francesc Vilanova, núm. 3, 1998, p. 121. Tot i això, l'anàlisi més actualitzada i interessant incrementa una mica el que podríem anomenar "cànon quantitatiu" de l'exili català. J. GAITX MOLTÓ, *República i revolució en la producció de l'exili català de 1939*, Departament

Molts van abandonar definitivament els seus orígens i van iniciar, partint de cero, una nova vida. Tenim notícia dels que van continuar la lluita a través d'organitzacions de resistència, o enquadrats en els exèrcits aliats de la Segona Guerra Mundial, hi ha registres dels deportats a camps de concentració i, finalment, ha estat possible reconstruir una part de la història de l'exili a Amèrica Llatina.⁴⁰ De la resta, a banda dels noms d'alguns dirigents polítics que passaren a França —i que així ho hem indicat—, no hi ha més indicis que l'elevada freqüència de cognoms espanyols en els censos actuals de moltes ciutats franceses, encara que podem dir que els esforços fets en aquesta direcció no són pas inútils, ja que són cada cop més freqüents els casos en què familiars o estudiosos ens aporten informació que permet revisar i perfilar millor la informació reunida en les corresponents bases de dades.

Tanmateix, els més de quatre-cents exiliats lleidatans a Amèrica Llatina que hem pogut documentar i els més de tres-cents republicans que acabaren en un camp de concentració nazi previ exili a zones que serien ocupades, constitueixen un bon exemple de la funció que aquestes pèrdues jugaren en la construcció del nou règim. És per aquest motiu que les variables exili i deportació s'han de considerar com a part integrant d'una repressió que no pot deixar de contemplar-se a partir d'interrelacionar diversos aspectes.

Cal indicar que entre 1942 i 1945 es produí un canvi important en la cronologia de la repressió política, quan el règim començà a derivar el seu interès per la depuració dels fets esdevinguts durant la guerra cap a la neutralització de l'oposició clandestina. La persecució

---

d'Història, Universitat de Girona, Girona, 2003, p. 25-44, considera que al voltant d'un trenta per cent del conjunt d'exiliats de febrer-març de 1939 era d'origen català (o de l'àmbit dels Països Catalans), la qual cosa donaria una xifra al voltant dels cent mil refugiats de tota mena i condició. D'aquest total, entre cinquanta mil i setanta mil acaben en l'exili permanent, és a dir, aquell que no torna, o ho fa a mitjà o a llarg termini.

40. Les dades d'exili i deportació que aquí oferim són tot just les que hem pogut reunir fins avui a partir de les bases de dades com la del Ministeri de Cultura (PARES), d'on hem tret la informació aquí aplegada. Manca encara un treball de localització i recompte dels republicans que van quedar-se a Europa, molt més nombrosos que els que van creuar l'Atlàntic i que, com hem dit, coneixem només de manera molt puntual.